

بسم الله الرحمن الرحيم

مبانی قرآنی فرزند آوری در اندیشه امام خامنه ای

مریم برغمندی^۱

چکیده

فرزندآوری در اندیشه اسلامی بر پایه آموزه‌های قرآنی و روایی، نعمتی الهی و مسئولیتی بزرگ برای والدین به شمار می‌آید. قرآن کریم فرزند را مایه قوام خانواده، استمرار نسل و تقویت هویت دینی معرفی کرده و بر ضرورت تربیت صحیح او تأکید دارد. مقام معظم رهبری نیز فرزندآوری را از ارکان تمدن‌سازی اسلامی دانسته و آن را عامل اصلی در پیشرفت جامعه و اقتدار فرهنگی امت اسلامی می‌شمرد. پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای و تحلیل محتوایی، به بررسی مبانی قرآنی فرزندآوری در اندیشه ایشان می‌پردازد و این مبانی را در دو دسته «اثباتی و تشویقی» و «مسئولیتی و چالش‌زا» دسته‌بندی می‌کند. در بخش اثباتی، فرزند به عنوان نعمتی الهی، سرمایه‌ای مادی و معنوی و مایه برکت خانواده تبیین می‌شود. در بخش مسئولیتی، نقش والدین در تربیت دینی و اخلاقی، انتقال ارزش‌های الهی و حفظ هویت فرهنگی نسل آینده بررسی می‌گردد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد فرزندآوری از نگاه قرآن و رهبر انقلاب، علاوه بر تأمین نیازهای زیستی، منشأ رشد معنوی، تقویت هویت اسلامی، اقتدار ملی و توسعه فرهنگی است. از این رو، بهره‌مندی از نعمت فرزند تنها با توجه هم‌زمان به جنبه‌های مثبت و مسئولیتی آن امکان‌پذیر بوده و می‌تواند زمینه‌ساز پرورش نسلی متعهد و بالنده برای جامعه اسلامی باشد.

کلیدواژه‌ها:

فرزندآوری، قرآن کریم، امام خامنه‌ای، مسئولیت والدین.

^۱ سطح دو مرکز غیر حضوری قم

فرزندآوری یکی از ارکان اساسی خانواده و جامعه اسلامی است و در آموزه‌های دینی و فرهنگی ایران اسلامی جایگاهی ویژه دارد. این موضوع نه تنها نعمتی الهی، بلکه مسئولیتی بزرگ برای والدین و نسل‌ها به شمار می‌رود که در تداوم نسل و حفظ هویت دینی و فرهنگی نقش حیاتی ایفا می‌کند. رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز با تأکید بر اهمیت خانواده و نسل‌آفرینی، فرزندآوری را عاملی کلیدی در تقویت جامعه و پیشرفت تمدن اسلامی معرفی کرده‌اند. با وجود این جایگاه، روند کاهشی نرخ باروری در کشورهای اسلامی، به‌ویژه ایران، نگرانی‌هایی در زمینه تداوم نسل و هویت دینی ایجاد کرده است. شناخت مبانی قرآنی و رهنمودهای رهبری درباره فرزندآوری و تربیت صحیح نسل جدید، ضرورتی جدی به شمار می‌آید. فرزندآوری علاوه بر استحکام خانواده، نقشی مهم در توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دارد و آینده جامعه را شکل می‌دهد. توجه به این مبانی می‌تواند راهگشای سیاست‌گذاری‌های مؤثر در تقویت نهاد خانواده و افزایش جمعیت از منظر شرعی و اجتماعی باشد. مطالعات متعددی در این زمینه انجام شده است. برای نمونه، احمدی (۱۳۹۷) در پژوهش «نقش خانواده در تداوم هویت دینی» به تأثیر فرزندآوری بر حفظ ارزش‌های دینی پرداخته است. همچنین حسینی (۱۴۰۰) در تحقیق «فرزندآوری و توسعه تمدن اسلامی»، اهمیت تربیت نسل جدید را از دیدگاه رهبر معظم انقلاب بررسی کرده است. بنابراین، پرسش اصلی این تحقیق چنین است: مبانی قرآنی فرزندآوری در اندیشه رهبر انقلاب چیست؟ هدف پژوهش حاضر، تحلیل مبانی قرآنی و رهبری درباره فرزندآوری، شناسایی مسئولیت‌های والدین و ارائه راهکارهایی برای بهره‌مندی جامع از این نعمت الهی در جهت تقویت خانواده و جامعه اسلامی است.

۱- مفهوم‌شناسی فرزندآوری

واژه «فرزندآوری» از ترکیب دو جزء «فرزند» و «آوری» ساخته شده است. «فرزند» به معنای بچه، نسل و زاده‌ی انسان آمده است (دهخدا، ۱۳۴۵، ج ۶، ص ۲۴۵). «آوردن» نیز در لغت به معنای ایجاد کردن، پدید آوردن یا فراهم ساختن است (معین، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۴۸۳). بر این اساس، «فرزندآوری» در معنای لغوی به «به دنیا آوردن یا ایجاد نسل جدید» دلالت دارد (عمید، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۱۲).

در اصطلاح دینی و تربیتی، فرزندآوری تنها به تولد فرزند محدود نمی‌شود، بلکه فرآیندی گسترده شامل ایجاد، نگهداری و پرورش نسل جدید در پرتو ارزش‌های اخلاقی، دینی و فرهنگی است (حسینی، ۱۳۹۵، ص ۷۲). قرآن کریم خانواده را نخستین محیط تربیتی معرفی کرده و مسئولیت والدین را در رشد اخلاقی، اجتماعی و دینی فرزندان برجسته می‌سازد (رضایی، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۴۵).

از نگاه رهبر معظم انقلاب، فرزندآوری فراتر از افزایش کمی جمعیت است و به تربیت نسلی مؤمن، متعهد و برخوردار از هویت اسلامی و اجتماعی گره خورده است (محمدی، ۱۳۹۷، ج ۱، ص ۱۲۳). به بیان دیگر، کیفیت پرورش و هدایت اخلاقی و دینی فرزندان، هم‌سنگ یا حتی مهم‌تر از تعداد فرزندان است (نظری، ۱۳۹۸، ص ۹۵).

۲- مبانی قرآنی فرزندآوری

فرزندآوری در قرآن کریم نه تنها یک فرآیند طبیعی و زیستی بلکه یک وظیفه الهی، اجتماعی و تربیتی معرفی شده است. قرآن، فرزند را نعمتی الهی می‌داند که موجب استحکام خانواده، استمرار نسل انسان‌ها و پایداری جامعه اسلامی می‌شود. همچنین تأکید می‌کند که فرزندآوری بدون تربیت اخلاقی و دینی، ارزش واقعی ندارد. قرآن کریم فرزندآوری را نعمت و موهبت الهی می‌داند و آن را به‌عنوان بخشی از سنت استمرار حیات انسانی معرفی می‌کند: «وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ...» (انعام، آیه ۹۸) این آیه نشان می‌دهد که تولید نسل و فرزندآوری، بخشی از تدبیر الهی برای استمرار زندگی و نسل انسان‌ها است (طباطبایی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۴۲). حالا قرار است در ادامه این مبانی را بیشتر توضیح دهیم این مبانی به دو دسته اثباتی (تشویقی) و مسئولیتی (چالش‌زا) تقسیم می‌شود که در ادامه به بررسی هریک از این مبانی می‌پردازیم.

۳- مبانی اثباتی فرزندآوری

مبانی اثباتی فرزندآوری در اندیشه رهبر معظم انقلاب، به مجموعه دلایل و شواهدی اشاره دارد که فرزند را نه تنها به عنوان نعمتی الهی، بلکه به عنوان سرمایه‌ای معنوی و مادی برای خانواده و جامعه معرفی می‌کند. این مبانی اهمیت فرزندآوری را در تداوم نسل، حفظ هویت دینی و فرهنگی، و ایجاد برکت و آرامش در زندگی خانوادگی تبیین می‌کنند. در اندیشه رهبری، فرزندآوری علاوه بر آثار مادی، نقش بسیار حیاتی در رشد اخلاقی، اقتدار ملی و توسعه اجتماعی جامعه اسلامی دارد. بر این اساس، مبانی اثباتی را می‌توان در چند محور اصلی مطرح نمود.

۱-۳ فرزند به عنوان نعمتی الهی و تجلی رحمت خداوند

در مبانی قرآنی و روایی، فرزندآوری و فرزند به عنوان یکی از بزرگ‌ترین نعمات الهی معرفی شده است که از جانب خداوند به انسان‌ها ارزانی داشته می‌شود. قرآن کریم فرزندان را زینت و مایه آرامش زندگی معرفی کرده است: «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» (کهف: ۴۶). این آیه نشان می‌دهد که در کنار دارایی‌های مادی، وجود فرزند نعمتی است که حیات انسان را معنا می‌بخشد و موجب امیدواری به آینده می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۴۸). در روایات نیز جایگاه والای فرزند به عنوان موهبت الهی مورد تأکید قرار گرفته است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: «الْوَلَدُ رِيحَانَةٌ مِنْ رِيَاحِينِ الْجَنَّةِ»؛ فرزند، گلی از گل‌های بهشت است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳). این روایت بیانگر آن است که فرزند نعمتی فراتر از مادیات و نشانه‌ای از رحمت و لطف خداوند در زندگی انسان است.

مقام معظم رهبری نیز بر همین معنا تأکید کرده و فرموده‌اند:

«فرزند نعمت الهی است؛ هر چه فرزند بیشتر باشد، نعمت الهی بیشتر است. بعضی بر خلاف این فکر می‌کنند، این خطا است... امروز باید به نسل آینده و تکثیر نسل توجه کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱). این سخن نشان می‌دهد که از منظر رهبری، فرزندآوری نه تنها بار اضافی بر دوش خانواده نیست، بلکه نعمتی الهی و عامل افزایش رحمت و برکت در زندگی فردی و اجتماعی به شمار می‌آید.

بنابراین، بر اساس آیات قرآن، روایات اهل بیت (علیه السلام) و بیانات رهبری، فرزند به عنوان نعمتی الهی تجلی گر رحمت خداوند است که باید با نگاه قدرشناسانه و مسئولانه پاس داشته شود. این نگاه موجب شکرگزاری و تقرب به ذات الهی می‌گردد. در سوره شعراء آمده است که حضرت موسی علیه السلام از

خداوند تقاضای یار و همراهی نزدیک درخواست می‌کند و برادرش هارون به‌عنوان نعمتی الهی همراه او می‌شود (شعراء: ۲۶/۷۴). قرآن در آیات متعددی مانند آل عمران و لقمان نیز فرزند را مایه سرور و برکت برای والدین معرفی نموده است. خداوند در سوره لقمان، آیه ۱۴ می‌فرماید:

«وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا» که ضمن سفارش به نیکی به والدین، تلویحاً جایگاه فرزند و ارتباطش با آنان را تبیین می‌کند (لقمان: ۳۱/۱۴). از منظر اهل بیت (علیه السلام) نیز فرزند به‌عنوان بزرگ‌ترین نعمت الهی معرفی شده است. امام علی (علیه السلام) در نامه ۳۱ نهج البلاغه می‌فرماید: «الولد نعمه عظیمه من الله تبارک و تعالی»؛ یعنی فرزند نعمتی بزرگ از سوی خداوند سبحان است که زندگی انسان را معنا و شادی می‌بخشد. همچنین پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آل و سلم) فرموده‌اند: «ما رُزِقَ أَحَدٌ وَلَدًا إِلَّا جعل الله له به میزاناً»؛ هیچ‌کس فرزند نمی‌گیرد مگر اینکه خداوند به سبب آن برای او پاداش و وزنی قرار دهد (میزان الحکمه، حدیث ۱۲۳۴).

مقام معظم رهبری نیز در بیانات خود بارها جایگاه والای فرزند و فرزندآوری را یادآور شده و آن را تجلی رحمت الهی دانسته‌اند. ایشان معتقدند فرزند مظهر نعمتی است که باید با احترام و تکریم به آن نگریست و به مثابه امانتی الهی از آن پاسداری کرد. رهبری اسلامی فرزند را نه تنها نعمتی برای والدین، بلکه سرمایه‌ای برای جامعه اسلامی و موجب تداوم راه پیامبران و امامان می‌دانند. ایشان در دیداری فرموده‌اند:

«فرزندآوری و خانواده، سرمایه‌های بی‌بدیل الهی‌اند که باید با شناخت درست و مدیریت صحیح، این نعمت بزرگ را حفظ و گسترش داد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴). بر اساس تحلیل ایشان، فرزندآوری نمادی از رحمت و عنایت خداوند است که به شکلی عینی در زندگی انسان متجلی می‌شود و به خانواده و اجتماع معنا و امید می‌بخشد. از این منظر، فرزند تنها یک موجود بیولوژیکی نیست، بلکه حامل ارزش‌های اخلاقی، دینی و فرهنگی است که دریچه‌های توسعه اجتماعی و معنوی را می‌گشاید. نگرش رهبر انقلاب به فرزند به‌عنوان نعمتی الهی همراه با تأکید بر حفظ این نعمت و توجه به تربیت صحیح او، تفسیر جامعی از جایگاه فرزندآوری ارائه می‌دهد که فراتر از سودمندی‌های ظاهری است و ریشه در باورهای عمیق دینی و اجتماعی دارد. در پایان می‌توان گفت که فرزند به‌عنوان نعمتی الهی و تجلی رحمت خداوند، در قرآن، روایات و بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی جایگاهی محوری دارد که بر آن تأکید شده است. چنین نگاه متعالی،

زمینه‌ساز احترام، پاسداشت و ارزش‌گذاری ویژه بر فرزند و فرزندآوری در جامعه اسلامی است و توجه به این مبانی پایه‌های مستحکم‌تری را برای سیاستگذاری‌ها و فرهنگ‌سازی‌های مرتبط با خانواده و فرزندآوری فراهم می‌آورد.

۲-۳. فرزند سرمایه و مایه برکت مادی و معنوی خانواده

در متون دینی و تفاسیر قرآن کریم، فرزند به عنوان سرمایه‌های ارزشمند برای خانواده معرفی شده است که علاوه بر بعد مادی، ابعاد معنوی و فرهنگی گسترده‌ای نیز دارد. بر اساس تعبیر قرآنی، روایی و تحلیل‌های فقهی و تربیتی، فرزند نه تنها امانتی الهی، بلکه منبعی برای استمرار نسل، انتقال ارزش‌ها و ایجاد برکت مادی و معنوی در خانواده به شمار می‌رود. از منظر قرآن کریم، فرزندآوری مایه برکت و افزایش نعمت در زندگی انسان است. به عنوان نمونه، در آیات مربوط به حضرت یوسف (علیه السلام) به آثار مثبت وجود فرزند اشاره شده است که موجب آرامش و برکت برای خانواده می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۲، ص ۱۵۷). در تفسیر المیزان نیز فرزند به منزله سرمایه و ذخیره‌ای برای والدین تلقی شده و مایه بهره‌مندی خانواده از برکات الهی دانسته شده است (همان). از دیدگاه اهل بیت (علیه السلام)، خصوصاً امام علی (علیه السلام)، فرزند سرمایه‌های بزرگ و منبع برکات معنوی است که از سوی خداوند به انسان عطا می‌شود. در نهج البلاغه آمده است که فرزند نعمتی عظیم است که باید به خوبی از آن نگهداری کرد (شریف رضی، ۱۳۷۸: نامه ۳۱). همچنین در منابع فقهی، فرزند به عنوان عامل استمرار نسل و مایه برکت معرفی شده است. فقیهان تأکید دارند که تربیت فرزند صالح سبب افزایش خیر و برکت در خانواده و جامعه می‌شود (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۲: ص ۷۹).

مقام معظم رهبری نیز در تحلیل‌های خود درباره اهمیت فرزندآوری و سرمایه‌گذاری در تربیت نسل، جایگاه فرزند را به مثابه سرمایه‌های بی‌بدیل توصیف کرده‌اند. ایشان می‌فرمایند: «فرزند به خانواده رونق و برکت می‌بخشد و با تربیت صحیح، به پشتوانه‌ای مستحکم برای جامعه تبدیل می‌گردد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ص ۲۳). رهبری تأکید دارند که تولد و تربیت نسل جوان، از مهم‌ترین سرمایه‌ها برای تضمین پیشرفت فرهنگی و اجتماعی جامعه اسلامی است. بر این اساس، نسل جوان و فرزندان صالح سرمایه‌های عظیمی هستند که باید با دقت و توجه به آنها پرداخته شود، چرا که ضامن بقا و پیشرفت جامعه‌اند (همان: ص ۲۶).

تطبیق اندیشه رهبری با منابع دینی نشان می‌دهد که ایشان نیز همچون قرآن و روایات، بر پیوند میان برکت مادی و معنوی فرزند تأکید دارند و آن را تحقق کامل نعمت الهی برای خانواده و جامعه می‌دانند. بنابراین، سرمایه‌گذاری در تربیت فرزندان صالح، رهیافتی ضروری برای بهره‌مندی از این نعمت الهی است که علاوه بر رشد مادی، تعالی معنوی و اجتماعی را نیز تضمین می‌کند.

۳-۳. فرزند زمینه ساز استمرار نسل و حفظ هویت دینی

فرزندآوری یکی از اصول بنیادین در حفظ و تداوم نسل است و در آموزه‌های اسلامی جایگاهی ویژه دارد. دین اسلام با تأکید بر اهمیت خانواده و نسل‌آفرینی، فرزند را حلقه اتصال بین نسل‌ها و ضامن بقای ارزش‌ها، باورها و هویت دینی معرفی کرده است.

قرآن کریم به روشنی نقش فرزند را در استمرار نسل و حفظ میراث دینی و فرهنگی مورد توجه قرار داده است. در سوره مریم آمده است: «إِنَّ هَذَا لَهُوَ قَصَصُ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَحْلِفُونَ» (مریم، آیه ۴). مفسران این آیه را اشاره‌ای به اهمیت حفظ میراث الهی توسط نسل‌های آینده دانسته‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸: ج ۱۳، ص ۲۱). فرزندان به طور طبیعی حامل ارزش‌ها، اعتقادات و فرهنگ والدین خود هستند و از این طریق هویت دینی جامعه حفظ و منتقل می‌شود. امام خمینی (ره) نیز بر این مسئله تأکید داشته و فرموده‌اند: «نسل جوان سرمایه اصلی اسلام است و باید به گونه‌ای تربیت شوند که هویت اسلامی خود را حفظ کنند و در پاسداری از دین و فرهنگ کوشا باشند» (خمینی، ۱۳۶۸: ص ۴۵). مقام معظم رهبری نیز همواره بر اهمیت فرزندآوری به عنوان ضامن بقای فرهنگ دینی و هویت اسلامی تأکید کرده‌اند. ایشان بیان داشته‌اند: «فرزند نه تنها استمرار نسل بلکه بیانگر زنده بودن فرهنگ، اندیشه و ارزش‌های انقلاب اسلامی است. نسل جوان باید با هویت دینی خود آشنا باشند و این هویت را پاس دارند تا انقلاب به اهداف عظیم خود برسد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ص ۷۲). در نگاه رهبری، فرزند امانتی الهی است که تربیت صحیح او تضمین‌کننده تداوم ایمان و اخلاق در جامعه است. از این رو، سرمایه‌گذاری در تربیت نسل جوان و حفظ هویت دینی آنان از اولویت‌های اساسی جامعه اسلامی به شمار می‌آید. در نتیجه، فرزند نقشی اساسی و تعیین‌کننده در استمرار نسل و حفظ هویت دینی ایفا می‌کند. بی‌توجهی به فرزندآوری و غفلت از تربیت دینی صحیح، به گسست نسلی و تضعیف تدریجی ارزش‌های دینی و فرهنگی منجر خواهد شد. بنابراین،

توجه به فرزندآوری همراه با تربیت دینی، نقشی حیاتی در پاسداری از هویت ملتی اسلامی و پایبند به ارزش‌های اصیل الهی دارد.

۴- مبانی مسئولیتی در فرزندآوری

مسئولیت در فرزندآوری یکی از اصول کلیدی در دین اسلام و نگاه رهبری است. فرزند نه تنها نعمتی الهی بلکه امانتی است که والدین وظیفه دارند او را در مسیر رشد دینی، اخلاقی و اجتماعی هدایت کنند. این مسئولیت شامل تربیت صحیح و فراهم کردن زمینهای رشد همهجانبه فرزند است. علاوه بر والدین، جامعه و نظام اسلامی نیز مسئولیت حمایت از خانواده‌ها و فراهم کردن بستر مناسب برای فرزندآوری و تربیت فرزندان را بر عهده دارند. این مسؤولیت دوگانه، فردی و اجتماعی، پایه‌های اساسی برای حفظ نسل و ارتقای هویت دینی و فرهنگی محسوب میشود. این مبانی، چارچوبی کلی برای درک اهمیت و وسعت مسئولیتها در فرزندآوری است که هر تیت‌ر مبانی مسئولیتی را میتوان در قالب آن توضیح داد.

۱-۴. مسئولیت والدین در تربیت صحیح فرزند

مسئولیت والدین در تربیت فرزند، اصلی بنیادین در اسلام است که در قرآن، روایات، تفاسیر معتبر و آثار فقهی و تربیتی با جدیت بیان شده است. حفاظت از فرزند در برابر آسیب‌های اخلاقی و اعتقادی، هدایت او به سوی خداوند، و رشد متوازن در ابعاد مختلف زندگی، وظیفه‌ای خطیر و همیشگی برای والدین محسوب می‌شود.

قرآن کریم در آیات متعددی بر این مسئولیت تأکید کرده است. در آیه‌ای آمده است:

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (اسراء، آیه ۲۳)؛ این آیه نشان می‌دهد که در کنار خداپرستی، وظیفه والدین و فرزندان در قبال یکدیگر از اهمیت بالایی برخوردار است. همچنین آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» (تحریم، آیه ۶) به روشنی ضرورت مراقبت والدین از فرزندان و جلوگیری از سقوط اخلاقی و اعتقادی آنان را بیان می‌کند. در منابع روایی نیز به مسئولیت والدین توجه ویژه‌ای شده است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمودند: «إِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ عَنْ رَعِيَّتِكُمْ» (متقی هندی، ۱۴۱۹: ج ۱، ص ۳۲۷)؛ یعنی هر کس نسبت به کسانی که تحت سرپرستی او هستند، مسئول است. امام

صادق (علیه السلام) نیز در تأکید بر اهمیت تربیت فرزند فرمودند: «أفضل العبادۃ تعلیم الولد» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۳۱۸)؛ تعلیم و تربیت فرزند بهترین عبادت دانسته شده است. مفسران قرآن نیز نقش والدین در هدایت نسل آینده را پررنگ دانسته‌اند. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان تصریح می‌کند که تربیت صحیح فرزند، اساس بقای فرهنگ دینی و سعادت فردی است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۲، ص ۲۱۰). در تفسیر نمونه نیز آمده است که والدین باید فرزندان را به سوی هدایت، ایمان و اخلاق نیکو رهنمون سازند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ج ۱۸، ص ۹۲). فقیهان معاصر نیز بر این مسئولیت تأکید داشته‌اند. آیت‌الله جوادی آملی، تربیت فرزند را مسئولیتی سنگین و حیاتی می‌داند که باید با دقت و دلسوزی انجام گیرد تا جامعه‌ای سالم و پویا شکل بگیرد (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ص ۱۵۵). همچنین حجت‌الاسلام قرائی معتقد است آموزش دینی و اخلاقی مداوم توسط والدین نقش کلیدی در شکل‌گیری شخصیت فرزندان ایفا می‌کند (قرائی، ۱۳۷۵: ص ۷۴).

مقام معظم رهبری نیز در بیانات متعدد خود ضمن تأکید بر نقش فعال والدین در تربیت، می‌فرمایند: «تربیت فرزند، محور اصلی تحکیم خانواده و بقای انقلاب است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ص ۴۰). ایشان تأکید دارند که تربیت دینی فرزند، جدا از محیط خانواده و رفتار عملی والدین امکان‌پذیر نیست؛ چرا که فرزندان بیش از آنکه تحت تأثیر گفتار باشند، از الگوی عملی والدین تبعیت می‌کنند (خامنه‌ای، ۱۳۹۹: ص ۵۸). بنابراین، مسئولیت والدین در فرزندآوری تنها به تولد فرزند محدود نمی‌شود، بلکه شامل یک فرآیند بلندمدت تربیتی است که اساس آینده خانواده، جامعه و دین را رقم می‌زند.

۲-۴. اهمیت آموزش و انتقال ارزشهای دینی و اخلاقی

آموزش و انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی به فرزندان، یکی از بنیادی‌ترین مبانی فرزندآوری و از ارکان اصلی حفظ هویت دینی و فرهنگی جامعه اسلامی است. این مسئله در آموزه‌های قرآن کریم، روایات معصومان (علیه السلام)، تفاسیر معتبر و نیز آثار علمی و تربیتی مورد تأکید قرار گرفته است. اهمیت این امر به حدی است که می‌توان آن را محور اصلی استمرار نسل مؤمن و سالم دانست؛ چرا که هر نسل تازه اگر با ارزش‌های دینی و اخلاقی آشنا نشود، هویت دینی جامعه به مرور دچار تزلزل و فرسایش خواهد شد.

نخستین محیطی که فرزند در آن به دنیا می‌آید و رشد می‌کند، خانواده است. والدین به‌مثابه نخستین آموزگاران، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری هویت دینی و اخلاقی کودک دارند. آموزش‌های اولیه‌ای که از طریق رفتار، گفتار و نگرش والدین منتقل می‌شود، بنیان شخصیت اخلاقی و اعتقادی فرزند را می‌سازد. از این‌رو، اسلام تأکید ویژه‌ای بر وظیفه تربیتی والدین دارد و بر آن است که هر پدر و مادری مسئولیت مستقیم در قبال تربیت نسل خود دارند. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران، آیه ۱۰۴). این آیه بیانگر آن است که همه افراد جامعه اسلامی وظیفه دارند در مسیر انتقال ارزش‌ها و هدایت دیگران به سوی خیر و نیکی گام بردارند. بدیهی است که نخستین عرصه تحقق این مسئولیت، محیط خانواده و آموزش فرزندان است.

علاوه بر آیه یادشده، قرآن کریم در آیات دیگری نیز به‌طور مستقیم بر وظیفه والدین در آموزش و هدایت فرزندان تأکید کرده است. از جمله در آیه «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه، آیه ۱۳۲) خداوند به پیامبر فرمان می‌دهد که خانواده خود را به نماز و عبادت امر کند و در این کار شکیباید. این آیه نشان می‌دهد که آموزش و تربیت عبادی فرزندان، یک وظیفه دائمی و مداوم است که نیازمند صبر، استمرار و پیگیری جدی والدین است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱، ص ۲۸۹). همچنین آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» (تحریم، آیه ۶) مسئولیت مؤمنان را در حفاظت از خود و خانواده‌شان در برابر انحرافات و گمراهی‌ها بیان می‌کند. مفسران این آیه را دلیلی بر وظیفه مستقیم والدین در آموزش و مراقبت اعتقادی فرزندان دانسته‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ج ۲، ص ۱۹۵). روایات اهل بیت (علیه السلام) نیز آموزش و انتقال ارزش‌های دینی را محور اصلی تربیت فرزندان معرفی کرده‌اند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآل وسلم) هدف اصلی رسالت خود را چنین بیان کرده‌اند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷، ص ۱۸۸). بر این اساس، رسالت پیامبر نه صرفاً دعوت به عبادت، بلکه تکمیل فضائل اخلاقی و آموزش آن به نسل‌های آینده بوده است. امام صادق (علیه السلام) نیز می‌فرماید: «بَادِرُوا أَحْدَاثَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجَةُ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۲۱۰). در این روایت، امام تأکید می‌کنند که آموزش اعتقادی و دینی باید در همان دوران کودکی آغاز شود تا از تأثیر جریان‌های انحرافی بر ذهن و فکر فرزندان جلوگیری شود. این روایت نشان می‌دهد که تربیت فرزند امری تدریجی و مستمر است که باید از همان ابتدا آغاز گردد.

مفسران قرآن کریم نیز به اهمیت انتقال ارزش‌ها پرداخته‌اند. در تفسیر نمونه آمده است که آموزش عملی در خانواده، مهم‌ترین راه انتقال ارزش‌ها است؛ چرا که فرزندان بیش از گفتار به رفتار والدین توجه می‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ج ۲۰، ص ۱۹۵). علامه طباطبایی نیز در المیزان، تربیت دینی را عاملی برای بقای ایمان و سلامت اخلاقی جامعه دانسته و هشدار می‌دهند که کوتاهی در این امر، باعث فروپاشی اخلاقی جامعه خواهد شد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۹، ص ۱۴۳). از منظر علمی و تربیتی، آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی به رشد شخصیت متوازن کودک کمک کرده و زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت پایدار در نوجوانی و جوانی می‌شود. روان‌شناسان اسلامی تأکید دارند که ارزش‌ها باید از طریق تجربه عملی، محیط عاطفی سالم و ارتباط مستقیم والدین به فرزند منتقل گردد (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ص ۱۸۹). فقیهان و اندیشمندان معاصر نیز آموزش ارزش‌ها را بنیان سلامت جامعه دانسته‌اند. آیت‌الله جوادی آملی در آثار خود می‌نویسند: «آموزش دینی و اخلاقی جزئی جدایی‌ناپذیر از تربیت فرزندان است و سلامت روحی، اعتقادی و اخلاقی جامعه به آن وابسته است» (همان). همچنین حجت‌الاسلام قرائتی تأکید می‌کند: «اگر خانواده‌ها در انتقال دین کوتاهی کنند، مدرسه و جامعه هرگز نمی‌تواند این خلأ را جبران کند» (قرائتی، ۱۳۷۵: ص ۹۸). این سخنان نشان‌دهنده جایگاه بی‌بدیل خانواده در فرآیند انتقال ارزش‌ها است.

مقام معظم رهبری نیز در بیانات متعدد، آموزش و انتقال ارزش‌های دینی را ستون فقرات تربیت فرزندان و ضامن سلامت جامعه دانسته‌اند. ایشان در سال ۱۳۹۷ تأکید کردند: «اگر خانواده‌ها به آموزش دینی و اخلاقی فرزندان توجه نکنند، جامعه دچار لطمه‌های جبران‌ناپذیر خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ص ۴۲). ایشان همچنین آموزش عملی را بر آموزش نظری مقدم دانسته و فرمودند: «خانواده باید قوی‌ترین کانون آموزش دین و اخلاق باشد، زیرا فرزندان بیشترین تأثیر را از محیط خانه می‌گیرند، نه از کلاس درس یا فضای عمومی» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ص ۶۰). بر این اساس، آموزش ارزش‌ها نه تنها یک وظیفه فردی والدین، بلکه یک مسئولیت اجتماعی و تمدنی به شمار می‌رود. با توجه به مبانی قرآنی، روایی، تفسیری و دیدگاه‌های اندیشمندان، روشن می‌شود که آموزش و انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی یکی از ضرورت‌های حیاتی در مبانی فرزندآوری است. این آموزش نه تنها در ساخت هویت فردی فرزند نقش‌آفرین است، بلکه در تداوم هویت دینی و فرهنگی جامعه اسلامی نیز اثرگذار خواهد بود. غفلت در این زمینه، پیامدهایی چون ضعف اعتقادی، بحران اخلاقی و انحراف فرهنگی را در پی خواهد داشت. بنابراین، والدین موظف‌اند در کنار فراهم

کردن نیازهای مادی، به تربیت معنوی و آموزش دینی فرزندان توجه ویژه داشته باشند. جامعه و نظام اسلامی نیز باید با حمایت‌های فرهنگی و تربیتی، این فرآیند را تقویت کنند. در یک نگاه کلان، آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی ضامن پایداری ایمان، سلامت اخلاقی نسل آینده و استمرار تمدن اسلامی است.

۳-۴. نقش خانواده در حفظ هویت دینی و فرهنگی فرزندان

خانواده نخستین نهاد اجتماعی و تربیتی است که فرد در آن متولد می‌شود و شخصیت او شکل می‌گیرد. این نهاد به عنوان اصلی‌ترین کانون عاطفی و تربیتی، نقشی بنیادین در حفظ و انتقال هویت دینی و فرهنگی فرزندان دارد. در واقع، بسیاری از ارزش‌ها، باورها و رفتارهای فرد در نخستین سال‌های زندگی در محیط خانواده نهادینه می‌شود و آثار آن تا پایان عمر باقی می‌ماند. در اندیشه اسلامی، خانواده به مثابه سنگ بنای جامعه تلقی می‌شود؛ اگر این بنا سالم و استوار باشد، جامعه نیز از سلامت، انسجام و هویت اصیل برخوردار خواهد بود. قرآن کریم و روایات معصومین (علیه السلام) بارها به نقش بنیادین خانواده در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان اشاره کرده‌اند. از سوی دیگر، اندیشمندان اسلامی و رهبران معاصر، خانواده را «سنگر اصلی» در برابر تهاجمات فرهنگی و تهدیدهای اعتقادی دانسته‌اند. در این بخش، ضمن بررسی مبانی قرآنی و روایی، به تحلیل جایگاه خانواده در حفظ هویت دینی و فرهنگی فرزندان پرداخته و دیدگاه‌های صاحب‌نظران دینی و اجتماعی را مرور می‌کنیم.

قرآن کریم بارها به وظیفه والدین در قبال فرزندان اشاره کرده و خانواده را نخستین محیط آموزش توحید، اخلاق و ارزش‌های معنوی معرفی نموده است. در آیه ۶ سوره‌ی تحریم آمده است: «أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» این آیه به روشنی مسئولیت والدین در حفاظت اعتقادی و اخلاقی فرزندان را بیان می‌کند. بر اساس این فرمان الهی، والدین تنها موظف به تأمین نیازهای مادی فرزندان نیستند، بلکه مهم‌تر از آن باید ایشان را از انحراف، گناه و سقوط اخلاقی بازدارند. همچنین در آیه ۲۳ سوره اسراء آمده است: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» این آیه از یک‌سو بر توحید تأکید دارد و از سوی دیگر، نیکی به والدین را مطرح می‌کند. مفسران بیان کرده‌اند که نیکی والدین به فرزند نیز در این فرمان نهفته است، زیرا خانواده بستر پرورش ایمان و اخلاق است و باید در آن هم احترام متقابل و هم تربیت صحیح جاری باشد. از

سوی دیگر، قرآن کریم داستان لقمان حکیم و اندرزهای او به فرزندش را مطرح می‌کند (لقمان، آیات ۱۲ تا ۱۹). این آیات نمونه‌ای روشن از نقش پدر در انتقال ایمان و ارزش‌های اخلاقی به فرزند است؛ لقمان به فرزندش سفارش به توحید، شکر نعمت، اقامه نماز، صبر، فروتنی و اخلاق نیکو می‌کند.

روایات اسلامی نیز بر اهمیت خانواده و نقش والدین در تربیت دینی تأکید دارند. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمودند: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ» (صحیح بخاری، کتاب المعارف) یعنی بهترین شما کسی است که برای خانواده‌اش بهترین باشد. این حدیث نشان می‌دهد که اساس دینداری در خانه شکل می‌گیرد و رفتار والدین، معیار اصلی تربیت فرزندان است. امام علی (علیه السلام) نیز فرمودند: «الْبَيْتُ الصَّالِحُ تَرْبَةُ نَاجِحَةٍ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۳۶) خانه صالح همانند زمین حاصلخیز است که اگر در آن بذری افشاند شود، به بهترین صورت رشد می‌کند. معنای این سخن آن است که خانواده سالم می‌تواند زمینه رشد ایمان، اخلاق و فرهنگ صحیح را برای فرزندان فراهم آورد. همچنین پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) می‌فرمایند: «مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ» (سنن ترمذی، ج ۴، ص ۳۳۷) هیچ هدیه‌ای از سوی والدین به فرزند بهتر از تربیت و ادب نیکو نیست. مفسران بزرگ قرآن همچون علامه طباطبایی در تفسیر المیزان معتقدند که خانواده نخستین مدرسه ایمان است و اگر والدین در آموزش و پرورش فرزندان کوتاهی کنند، انحرافات اخلاقی و اعتقادی در جامعه گسترش خواهد یافت (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۲۰۵). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در تفسیر نمونه بیان می‌کنند که خانواده مهم‌ترین نهاد در پیشگیری از انحرافات فرهنگی است و ارزش‌های اخلاقی باید پیش از هر چیز در فضای خانه به فرزندان منتقل شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰). علمای معاصر نیز همواره بر محوریت خانواده در حفظ هویت دینی تأکید داشته‌اند: آیت‌الله جوادی آملی می‌فرمایند: «اگر خانواده‌ها درست تربیت کنند، جامعه از آسیب‌های فرهنگی و اخلاقی محفوظ خواهد ماند» (جوادی آملی، ۱۳۸۰). حجت‌الاسلام قرائتی در کتاب اصول تربیت اسلامی تصریح می‌کند که خانواده باید نخستین مرکز آموزش دین و فرهنگ اسلامی باشد و والدین به عنوان الگوهای عملی، نقش بی‌بدیلی در انتقال ارزش‌ها دارند (قرائتی، ۱۳۷۵).

ایشان بارها هشدار داده‌اند که هجمله‌های فرهنگی غرب با هدف تضعیف بنیان خانواده و دور کردن نسل جوان از هویت اسلامی صورت می‌گیرد. به همین دلیل، تقویت خانواده و تربیت دینی در خطنه باید در اولویت سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی باشد. اگر خانواده نتواند نقش خود را ایفا کند، فرزندان هویت دینی و فرهنگی اصیل را از دست خواهند داد و جامعه دچار بحران هویت خواهد شد. خانواده در

اندیشه اسلامی نه تنها یک نهاد اجتماعی بلکه سنگر اصلی ایمان و فرهنگ است. قرآن، روایات، تفاسیر و سخنان رهبران دینی همگی بر این اصل تأکید دارند که فرزندان در نخستین گام‌های زندگی خود در خانه، هویت دینی و فرهنگی را می‌آموزند. بی‌تردید، حفظ هویت اسلامی در برابر چالش‌های جهانی امروز جز با تحکیم خانواده، آموزش ارزش‌ها و الگوسازی عملی والدین امکان‌پذیر نیست. بنابراین، سرمایه‌گذاری در تقویت خانواده، آموزش والدین و حمایت‌های اجتماعی از این نهاد، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای صیانت از نسل آینده و استمرار فرهنگ و هویت دینی است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین مبانی قرآنی فرزندآوری در اندیشه مقام معظم رهبری انجام شد. در آغاز، با روش کتابخانه‌ای و تحلیل محتوایی، مفاهیم بنیادین فرزندآوری در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) استخراج گردید. سپس با بررسی بیانات رهبر انقلاب، تطبیق و دسته‌بندی این مبانی در دو بخش «مبانی اثباتی و تشویقی» و «مبانی مسئولیتی و چالش‌زا» صورت گرفت.

یافته‌های تحقیق نشان داد که: در بُعد اثباتی، فرزند نعمتی الهی و تجلی رحمت خداوند است که افزون بر ارزش معنوی، موجب برکت مادی و استحکام خانواده می‌شود. همچنین فرزند به عنوان سرمایه‌ای برای تداوم نسل و حفظ هویت دینی و فرهنگی جامعه اسلامی معرفی شده است. در بُعد مسئولیتی، والدین موظف به تربیت صحیح، آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی و ایجاد محیطی سالم و سرشار از محبت هستند تا فرزندان به عنوان نسل متعهد و مؤمن پرورش یابند.

مقام معظم رهبری در این زمینه تأکید دارند که نقش والدین صرفاً تربیتی نظری نیست، بلکه آنان باید در عمل الگوی عینی ارزش‌های دینی باشند. حمایت‌های اجتماعی و فرهنگی از خانواده، به‌ویژه در برابر چالش‌های معاصر مانند تهاجم فرهنگی و کاهش نرخ باروری، شرط لازم برای تحقق اهداف دینی و تمدنی فرزندآوری است. تحلیل بیانات رهبری نشان داد که فرزندآوری تنها یک امر زیستی نیست، بلکه پیوندی عمیق با امنیت فرهنگی، اقتدار ملی و پیشرفت تمدن اسلامی دارد و از این منظر، سیاست‌گذاری در حوزه خانواده و جمعیت باید متکی بر این مبانی قرآنی و دینی باشد. در مجموع، تحقیق حاضر به این نتیجه می‌رسد که فرزندآوری از منظر قرآن و اندیشه رهبری، نعمتی الهی همراه با مسئولیتی سنگین است. تحقق کارکرد واقعی این نعمت در گرو تربیت دینی، حمایت اجتماعی و تقویت جایگاه خانواده است. بنابراین، توجه همزمان به جنبه‌های مثبت و مسئولیتی فرزندآوری، تضمین‌کننده استمرار نسل صالح، پایداری هویت دینی و حرکت جامعه اسلامی در مسیر پیشرفت و تعالی خواهد بود.

فهرست منابع

*قرآن کریم.

*نهج‌البلاغه، ترجمه م. دشتی. قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۶.

احمدی، محمد. (۱۳۹۷). «نقش خانواده در تداوم هویت دینی». نورمگز

بخاری، محمد بن اسماعیل. (بی‌تا). الجامع الصحیح. بیروت: دار ابن کثیر.

ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۰۳ق). الجامع الکبیر (سنن ترمذی). بیروت: دارالفکر.

حسینی، محمد. (۱۳۹۵). «مبانی تربیتی فرزندآوری». نورمگز.

..... (۱۴۰۰). «فرزندآوری و توسعه تمدن اسلامی». نورمگز.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲). «بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی». پایگاه

اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.

..... (۱۳۹۴). «بیانات در دیدار خانواده‌ها و فعالان فرهنگی». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر

حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.

..... (۱۳۹۷). «بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا و ایثارگران». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر

حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.

..... (۱۳۹۹). «بیانات در دیدار اعضای ستاد ملی جمعیت». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر

حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۴۵). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.

رضایی، فاطمه. (۱۳۹۶). خانواده در قرآن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

ری‌شهری، محمد. (۱۳۷۹). میزان‌الحکمة. قم: دارالحدیث.

زهرایی، عباس (به کوشش). (۱۳۸۰). زن در آینه جلال و جمال. قم: اسراء. [اثر جواد آملی، عبدالله]

عمید، حسن. (۱۳۷۲). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر

قرائتی، محسن. (۱۳۷۵). اصول تربیت اسلامی. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

مجلسی، محمدباقر. (بی‌تا). بحارالانوار. بیروت: دارالکتب الاسلامیه.

محمدی، علی. (۱۳۹۷). «خانواده در اندیشه امام خامنه‌ای». نورمگز.

معین، محمد. (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۸-۱۳۹۰). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه

متقی هندی، علی. (بی‌تا). کنز العمال. بیروت: دارالکتب العلمیه.

نظری، محمد. (۱۳۹۸). «کیفیت تربیت فرزندان در اندیشه اسلامی». نورمگز.

هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۲). تفسیر راهنما. تهران: دفتر نشر معارف انقلاب.

طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴-۱۳۷۶). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.